

Політична криза в період П'ятої республіки у Франції: спроба кризового моделювання

Розглянуто основні чинники виникнення та розвитку політичної кризи у Франції. Подано прогноз щодо подальшого розвитку П'ятої республіки.

Ключові слова: П'ята республіка, політична криза, професійний союз, пенсійна реформа, страйк.

Актуальність дослідження кризових явищ у політичному житті сучасної Франції зумовлена насамперед провідним значенням цієї країни серед країн Європи та світу. Протягом багатьох століть Франція була однією з найрозвиненіших держав світу не лише у політичній і військовій, а і в економічній та культурній сферах. Сучасна Франція входить до складу «великої сімки», є членом ЄС та НАТО, а також четвертою ядерною державою, а відтак вважається одним з найвпливовіших міжнародних акторів. Отже, дослідження внутрішньополітичних процесів у цій країні вкрай важливе для розуміння динаміки розвитку загальнополітичної обстановки в Європі та світі.

Метою цієї статті є розкриття природи сучасної політичної кризи у Франції, визначення і характеристика її основних чинників, а також окреслення перспектив її вирішення.

Даній проблематиці присвячена значна кількість публікацій, серед яких варто відзначити роботи С. Барберус, В. Рібакова, В. Виноградова, К. Привалова та інших фахівців.

Франція є однією з найстаріших республік у Європі після Сан-Марино та Швейцарії. Перша Французька республіка була проголошена у 1792 р. і проіснувала менше 12 років. Період Другої республіки приходить на хвилі буржуазних революцій, що охопили Європу, але був ще коротшим, оскільки тривав лише 4 роки – до 1852 р. Революційні події та введення загального виборчого права (лише для чоловіків) сприяли активізації громадського та політичного життя в державі. Обрана Конституційна Асамблея закріпила за громадянами ряд важливих політичних прав – зокрема, було скасовано смертну кару за політичні злочини, проголошено свободу громадських зібрань тощо.

У вересні 1870 р. відбувається наступна революція і чергове повернення Республіки. Форму правління було закріплено конституційними законами 1875 р., а в 1884 р. у законодавстві з'являється формула, за якою республіканська форма правління не може бути предметом перегляду. Цей етап характеризується виникненням політичних партій, стрімким

поширенням профспілкового руху, посиленням ролі преси. Негативами цього періоду є дестабілізація всередині парламенту, деструктуризація політичних партій, поширення марксистських ідей тощо. Третя республіка проіснувала до 1940 р. і була ліквідована нацистами.

На зміну цьому етапу приходить Четверта республіка (1946–1958). Ряд факторів зумовили нестабільність цього періоду і, в кінцевому результаті, призвели до послаблення державної влади та виникнення необхідності проведення значних змін. Для того, щоб ці зміни закріпити, приймається Конституція П'ятої республіки (4 жовтня 1958 р.), яка спрямована на посилення державної влади, зокрема її виконавчої гілки. Проект Конституції виводився на референдум і був підтриманий 79,2% громадян, які взяли участь у голосуванні [1, с.59].

Конституція П'ятої республіки приймалася у складній суспільно-політичній ситуації. Політична нестабільність, загострення соціальної обстановки, викликане війною в Алжирі, зумовили падіння Четвертої республіки і припинення дії Конституції 1946 р. Нова Конституція 1958 р., яка діє й сьогодні, встановила ширші повноваження Президента, який обирається всенародно терміном на п'ять років (до 2000 р. – на сім років), призначає Прем'єр-міністра, має право розпуску нижньої палати Парламенту – Національних Зборів. При цьому Парламент має право оголосити вотум недовіри уряду [2, с.422]. Отже, Основний закон передбачає республіканську форму правління змішаного характеру, оскільки в ній спостерігаються риси президентської (голова держави обирається народом та призначає уряд) і парламентської республіки (уряд несе відповідальність перед нижньою палатою парламенту). Таким чином, уряд може ефективно працювати лише спираючись на більшість у нижній палаті парламенту, а отже Францію можна вважати президентсько-парламентською республікою.

Сучасні кризові явища у суспільно-політичному житті Франції мають складну природу і давню історію. Однією з їх передумов можна вважати давні революційні традиції цієї країни: за відносно короткий час у Франції відбулися чотири революції: у 1789, 1830, 1848 та 1870 рр. Крім того, із революцією часто порівнюють масові антиурядові виступи населення 1968 р. У принципі, схильність до революцій є однією з рис національного характеру французів, оскільки за той самий період у сусідніх країнах (Німеччині, Великій Британії, Іспанії) відбулося значно менше масових виступів.

До факторів загострення політичної ситуації можна віднести діяльність профспілок. У державі сформувалася так звана конфліктна модель соціального партнерства, що проявляється, зокрема, у широких правах професійних спілок, значній частці робітників, охоплених профспілковим рухом, та широкому використанні страйків, які часто набувають загальнонаціонального масштабу. Крім того, профспілковий рух у Франції є значно мірою політизованим. Останнім часом зв'язки профспілок з політичними партіями ослабли, але не зникли.

Іншим чинником нестабільності є етнічний склад населення країни. У французькому політичному лексиконі не існує поняття «національність» у його пострадянському розумінні. Слово «nationalit» означає не етнічну належність, а громадянство, а термін «nation» фактично отожднюється з державою. При цьому значна кількість французів є вихідцями з інших країн, найчастіше з колишніх колоній, а відтак належать до інших культурних,

етнічних, релігійних спільнот. Іммігранти зосереджуються в основному у великих містах – Парижі, Ліоні, Марселі – та створюють гетто, самоізолюючись від більшості населення країни. Більшість іммігрантів виконують некваліфіковану працю за низьку плату, яка не відповідає життєвим стандартам розвинутої країни. При цьому у Франції постійно проживає значна кількість іноземців та нелегальних мігрантів. Концентруючись у великих містах, слабо інтегруючись у французьке суспільство, іммігранти та іноземці становлять небезпеку для громадського порядку, час від часу організовуючи зіткнення з поліцією.

Історія П'ятої республіки виявилася насиченою соціальними, політичними і економічними кризами, які іноді становили серйозну небезпеку самому існуванню політичного режиму. Травневі події 1968 р. призвели до втрати довіри до Президента Ш. де Голля, і він був змушений достроково піти у відставку. З цього часу страйки і акції громадянської непокорності стали звичним явищем для Франції. За останні два десятиліття кризові явища тричі досягали піку: у 1995, 2005 та 2010 рр.

У травні 1995 р. Президентом Французької Республіки став Жак Ширак. Очолований ним Союз на підтримку Республіки позиціонував себе як права політична сила, але Ширак переміг на виборах під соціальними гаслами, пообіцявши виборцям подолання соціального розшарування між бідними та багатими. Президент поставив перед урядом задачу скоротити безробіття і забезпечити випускників вузів першим робочим місцем, що є досить складним в умовах ринкової економіки.

Нова влада заявила про наміри ліквідувати дефіцит фонду соціального страхування, який виник внаслідок скорочення податкових надходжень, що, в свою чергу, було зумовлено зростанням безробіття та скороченням частки працездатного населення. У цих умовах міністр фінансів А. Мадлен виступив з пропозицією скасувати низку привілеїв для держслужбовців, а у проєкті бюджету на 1996 р. не було передбачено чергового підвищення зарплат працівникам недержавного сектору. Генеральний директор Національного управління залізниць заявив про реструктуризацію свого відомства та план фінансового оздоровлення, мотивуючи це необхідністю зменшити дефіцит бюджету служби. У відповідь залізничники провели загальнонаціональний страйк 25 жовтня 1995 р.

26 жовтня 1995 р. Президент Франції виступив із промовою, в якій заявив про недооцінку його командою фінансово-економічного положення країни і визначив в якості пріоритету уряду боротьбу з дефіцитом бюджету. Прем'єр-міністр А. Жюппе за дорученням голови держави розробив план оздоровлення економіки, який був представлений Національним зборам 15 листопада 1995 р. Цей план містив корінну реформу системи соціального страхування, її оздоровлення і ліквідацію дефіциту, підпорядкування її парламентському контролю, оподаткування пенсій і соціальних виплат, що перевищують певний рівень. Паралельно передбачалося вжити заходів щодо стимулювання споживання, зайнятості, створення робочих місць для молоді. Особливо передбачалося встановлення жорсткого контролю за системою охорони здоров'я, а саме за витратами на госпіталізацію, кількістю виписаних ліків та плати, яку отримують приватні лікарі. Окремим пунктом було прописано скасування деяких привілеїв для службовців громадського сектору, особливо спеціальних пенсійних режимів. Саме цей крок і призвів до масового невдоволення,

оскільки пільги входили до складу так званих «завойованих прав», які були здобуті французами під час революцій та профспілкової боротьби.

Русійними силами загальнонаціонального страйку виступили держслужбовці та студенти. У містах Франції протягом першої половини грудня 1995 р. майже не працювали навчальні заклади та громадський транспорт, але масових заворушень вдалося уникнути. 95% працюючих не підтримали страйк, здебільшого це були працівники приватного сектору, які не бажали втратити роботу [3, с.54]. При цьому паризька організація правлячої партії намагалася організувати акції протесту проти страйкарів, залучивши до участі в них людей, позбавлених можливості користуватися громадським транспортом, проте населення, попри незручності, не підтримало цю ідею.

21 грудня 1995 р. прем'єр-міністр організував тристоронню зустріч за участю представників уряду, профспілок та бізнесменів, на якій було вироблено основні принципи виходу з кризи. А. Жюппе був змушений відмовитися від скасування спеціальних пенсійних режимів, підтвердити недоторканість громадських служб, а Ж. Ширак, у свою чергу, оголосив 1996 рік роком соціального діалогу. Таким чином, політична криза 1995 р. у Франції була вирішена мирним шляхом і з максимальним урахуванням інтересів обох сторін, що забезпечило країні відносну стабільність протягом наступних років. Підбиваючи підсумки грудневої кризи, В. Виноградов пише, що трудящим вдалося відстояти свої вимоги, хоча навряд чи можна говорити про їх повну перемогу. Ситуація у сфері соціального захисту залишилася «замороженою» [4, с.13]. Проте, на думку французької дослідниці С. Барберус, ця криза у будь-якому випадку покклала кінець тривалому періоду «соціального мовчання», який час від часу переривався соціальними протестами, загальмувала реформу соціального забезпечення, а також перешкодила послабленню профспілок у їх відносинах з роботодавцями [5, р.53].

Нова криза виникла восени 2005 р. і мала іншу природу: цього разу вирішальну роль у дестабілізації обстановки відіграв етнічний чинник, про який ми згадували вище. 27 жовтня 2005 р. двоє підлітків африканського походження загинули у трансформаторній підстанції у передмісті Парижу, переховуючись від поліцейських, які їх переслідували. Наступного дня почалися масові заворушення у передмістях столиці: заколотники підпалювали автомобілі, вибивали шибки в адміністративних будівлях, атакували поліцейських. 4 листопада прем'єр-міністр Домінік де Вільпен вперше спробував здійснити кроки щодо мирного розв'язання кризи: він прийняв у своїй резиденції родичів загиблих підлітків, а також пообіцяв провести детальне розслідування цієї справи. Проте ці дії не зупинили масового безладу: цього ж дня у центрі Парижу було спалено кілька авто, а наступного дня подібні акції відбулися у Бордо, Марселі, Тулузі, Нанті. 8 листопада Президент оголосив надзвичайний стан та дозволив вести комендантську годину в районах, охоплених заворушеннями [6, с.7]. Одночасно з цим до придушення безпорядків було залучено армію.

11 листопада 2005 р. безпорядки вийшли за межі Франції: у Салоніках (Греція) анархісти провели вуличні акції на підтримку французьких заколотників, які закінчилися зіткненнями з поліцією. У самій Франції розпочалися масові арешти організаторів заворушень, що призвело до стабілізації обстановки. До 20 листопада 2005 р. вогнища погромів у передмістях Парижу та інших міст були повністю ліквідовані.

Події жовтня–листопада 2005 р. у Франції можна вважати політичною кризою: в цей час проявилися глибокі протиріччя у французькому суспільстві, а уряд виявився неспроможним їх вирішити і вжити оперативних заходів щодо відновлення порядку, внаслідок чого громадянам і державі було завдано значних збитків. А головним наслідком цих подій стало падіння довіри до Президента й одночасне зростання авторитету міністра внутрішніх справ Ніколя Саркозі, який взяв під особистий контроль боротьбу із заколотниками і відкинув будь-яку можливість вести переговори з ними, охарактеризувавши заворушення як «хуліганократію» [7, с.45]. Представник правого флангу французького політикуму, Саркозі виступив з консервативною програмою і зміг використати свої успіхи у боротьбі з кризою для перемоги на президентських виборах 2007 р.

Незважаючи на ці досягнення, ця політична криза й досі не вирішена: восени 2007 р. погроми і сутички з поліцією у передмістях великих міст Франції повторилися, але на цей час поліція діяла більш оперативно, і порушників порядку вдалося вчасно нейтралізувати. Станом на сьогодні протиріччя на етнічному ґрунті активно не проявляються, поступившись місцем іншим проблемам, про які йтиметься нижче. Але це означає, що конфлікт перебуває у «замороженому» стані і може в будь-який момент вибухнути з новою силою.

Передумови до чергового загострення кризових явищ у Франції склалися у березні 2010 р., коли на виборах до місцевих органів влади перемогу одержала опозиційна коаліція «Лівий союз», до складу якого входять Соціалістична партія, об'єднання «Європа–екологія» та Лівий фронт, які в сумі отримали 54,3 % голосів виборців. Правлячий Союз за народний рух, очолюваний Президентом Н. Саркозі, переміг лише у регіоні Ельзас. При цьому значні успіхи продемонстрував ультрарправий Національний фронт, очолюваний Жан–Марі Ле Пенем, отримавши близько 11 % голосів виборців [8, с.7]. Таким чином, поряд з падінням авторитету чинної влади спостерігаємо поляризацію політичних уподобань французів: ліві та праві сили відбирають голоси у центристів. Можна із впевненістю стверджувати, що це в деякій мірі стало наслідком тривалих конфліктів у суспільстві, про які йшлося вище.

На 2010 р. уряд запланував проведення пенсійної реформи: передбачалося підвищення пенсійного віку з 60 до 62 років. На думку експертів, такий крок допоможе збільшити розмір виплат для пенсіонерів та зменшити дефіцит державного бюджету Франції. В умовах збільшення частки пенсіонерів у населенні країни та зменшення частки працюючих збільшення пенсійного віку є найбільш розповсюдженим варіантом вирішення проблеми. Проте французькі профспілки заявили про неприйнятність такого рішення для трудящих, а вже наприкінці травня 2010 р. було організовано перші страйки на знак протесту проти пенсійної реформи. Слід додати, що проти реформи виступили не лише громадяни передпенсійного віку, а й студенти, для яких збільшення пенсійного віку збільшує конкуренцію на ринку праці та зменшує кількість вакансій, а отже і шанси працевлаштування за фахом.

Варто відзначити, що середній пенсійний вік для країн ЄС становить 65 років. Проте віднедавна прийнято рішення про його підвищення до 67, з тим, щоби загальний трудовий стаж складав не менше 41 року (досі було 40). Зокрема, вже з 2012 року такі норми будуть чинні для Німеччини.

Франція зустріла ініціативи Н. Саркозі стосовно підвищення пенсійного віку до 62 років масовими страйками. При цьому демографічна статистика у Франції не така вже і песимістична: до 2050 р. на одного пенсіонера буде припадати 1,2 активного трудового населення, тоді як у 1960 р. таке співвідношення складало 4:1.

На початку жовтня 2010 р. у Франції розпочався загальнонаціональний страйк, який за своїми масштабами й наслідками перевищив аналогічні події 1995 р. Припинили роботу транспортні підприємства (у тому числі аеропорти, залізниця і столичний метрополітен), нафтопереробні заводи, заклади освіти і культури, комунальні служби. Найбільш серйозні наслідки мав страйк працівників 11 з 12 французьких НПЗ, що призвів до нестачі пального в країні. На вулиці французьких міст вийшли 3,5 млн чоловік, які вимагали від Президента відмовитися від проведення реформи [9, с.42]. У Парижі та Ліоні учасники акцій протесту порушували громадський порядок: підпалювали автомобілі, розбивали вітрини крамниць, чим завдали значної шкоди громадянам, які не брали участі у страйку. Відтак, деякі французи, що спочатку були солідарні з учасниками акцій, відмовилися надалі їх підтримувати, оскільки втратили свої гроші та час через незадовільну роботу транспорту та інших галузей господарства.

У ході загальнонаціональної акції протесту, яка відбулася 19 жовтня 2010 р., на вулиці Франції вийшли майже 3,5 мільйона осіб. 21 жовтня цього ж року профспілки Франції ухвалили рішення провести загальнонаціональні акції протесту 28 жовтня та 6 листопада. На міжпрофспілкових зборах брали участь шість найбільших професійних об'єднань Франції – CFDT, CGT, CFTC, CFE–CGC, Unsa і FSU. За інформацією французьких ЗМІ, в масових акціях взяли участь майже 70 % французів.

За підрахунками міністерства економіки, збитки від страйків склали від 200 до 400 млн євро на день, проте експерти стверджують, що зиск від реформи набагато перевищить втрати від акцій протесту [9, с. 44]. На думку Президента, цей крок є найбільш прийнятним для трудящих та пенсіонерів. «Ця реформа необхідна, і ми проведемо її», – заявив Н. Саркозі під час інтерв'ю телеканалу France–2 [9, с.42].

27 жовтня 2010 р. Національні збори проголосували за законопроект пенсійної реформи. 2 листопада депутати від опозиційної Соціалістичної партії направили до Конституційної ради запит про розгляд законопроекту щодо його відповідності Конституції. 9 листопада Конституційна рада ухвалила текст без змін, а вже наступного дня його підписав Президент [10, с.7]. Таким чином, до 2018 р. мінімальний пенсійний вік буде підвищено до 62 років. У відповідь на підписання закону Президентом профспілки провели ще кілька масових страйків і демонстрацій у великих містах, які вже не мали такого резонансу.

Наразі політична ситуація у Франції відносно стабілізувалася, але залишається напруженою, оскільки чинна влада (як Президент, так і Парламент) втратили легітимність, свідченням чого є вкрай низький рівень довіри до інститутів влади: у жовтні 2010 р. лише 29% французів підтримували дії Н. Саркозі. Перед чинним Президентом постала проблема поєднати неоліберальні реформи із збереженням власної популярності з метою перемоги на виборах 2012 р. З цією метою 13–15 листопада 2010 р. було проведено кардинальну реформу уряду: кількість міністерств було зменшено з 37 до 31. Так, міністерства промисловості та фінансів були об'єднані з міністерством економіки, а міністерство з питань імміграції

було включене до складу міністерства внутрішніх справ із одночасним розширенням повноважень останнього. При цьому посаду Прем'єр-міністра було збережено за Франсуа Фійоном, одним із провідних діячів правлячого Союзу за народний рух, який перебуває на цій посаді з 2007 р. Більшість міністрів у новому складі уряду відомі як давні політичні союзники Н. Саркозі. На думку експертів, Президент прагне використати адміністративний ресурс за умов падіння довіри народу, що продемонстрували місцеві вибори [11, с.6].

Політична криза у Франції має багатовимірну природу і викликана множиною чинників, що призводять до перманентної нестабільності у суспільстві, яка має тенденцію до періодичного загострення. Серед основних чинників нестабільності можна виділити діяльність профспілок, які тісно співробітничать з лівими партіями, та маргінальних спільнот, що складаються з етнічних меншин та ультралівих політичних утворень. Можна стверджувати, що у Франції на початку ХХІ століття склався своєрідний «трикутник ворожнечі», учасниками якого є уряд і роботодавці з одного боку, профспілки та опозиція з другого та маргінальні елементи з третього. Протириччя між урядом і профспілками носять характер класової боротьби, а маргінали не сприймають Францію як батьківщину, і водночас вбачають у етнічних французах, які об'єднані у профспілки і відстоюють свої права, головних конкурентів на ринку праці.

Найбільш імовірно, що наступним випробуванням для французької політичної системи стануть президентські вибори 2012 року. Якщо контроль над органами центральної влади отримають ліві політичні сили, то це стане передумовою вирішення конфлікту між владою і профспілками. Можна навіть припустити, що новий Президент піде на популістський крок і скасує пенсійну реформу. Тим більше, що прецеденти зниження пенсійного віку вже були: у свій час президент Франсуа Міттеран змінив вік виходу на пенсію з 65 до 60 років. Ще одним наслідком перемоги опозиції стане унеможливлення конфлікту між центром та регіонами, що саме назріває через отримання соціалістами контролю над органами місцевого самоврядування.

Таким чином, можна зробити висновок, що міцність політичного режиму, давні демократичні традиції та висока політична культура громадян країни будуть сприяти стабільності розвитку політичної системи, незважаючи на перманентні кризові явища, що вірують на теренах Французької республіки.

Список використаних джерел

1. Євгенєва, А. Франція – країна «раціоналізованого» парламентаризму [Текст] / А. Євгенєва // Часопис Парламент. – 2002. – № 4. – С. 59–68.
2. Конституція Французької Республіки [Текст] // Конституції стран мира: В 3 т. / Под общ. ред. Л. А. Ожунькова. – Т. 3. – М.: НОРМА, 2001. – С. 411–432.
3. Рыбаков, В. Французская лихорадка (к итогам социального кризиса конца 1995 г.) [Текст] / В. Рыбаков // Международная экономика и международные отношения. – 1996. – № 6. – С. 51–59.
4. Виноградов, В.А. Социальный взрыв во Франции в 1995 г. и его уроки [Текст] / В.А. Виноградов // Новая и новейшая история. – 1998. – № 4. – С. 3–13.
5. Barberousse, S. Le mouvement de decembre et l'Etat face a face [Text] / S. Barberousse // Homme et societe. – 1996. – № 121–122. – P. 51–53.

6. Григорьев, Е. Франция вернулась в алжирскую войну [Текст] / Е. Григорьев, А. Терехов // Независимая газета. – 2005. – 11 нояб.

7. Привалов, К. Хулиганократия [Текст] / К. Привалов, С. Сухова // Итоги. – 2007. – 3 декаб. – С. 44–45.

8. Цилюрик, Д. Региональный триумф французских социалистов [Текст] / Д. Цилюрик // Независимая газета. – 2010. – 23 марта.

9. Лавров, В. Дни Парижской коммуны [Текст] / В. Лавров // Корреспондент. – 2010. – № 41 (429). – С. 42–45.

10. Президент Франции подписал законопроект о пенсионной реформе [Текст] // Независимая газета. – 2010. – 11 нояб.

11. Ханцевич О. У Франции новое старое правительство [Текст] / О. Ханцевич // Независимая газета. – 2010. – 15 нояб.

Ключник Р.М., Кривошеин В.В. Политический кризи в период Пятой республики во Франции: попытка кризисного моделирования

Рассматриваются основные факторы возникновения и развития политического кризиса во Франции. Представлен прогноз дальнейшего развития Пятой республики.

Ключевые слова: Пятая республика, политический кризис, профессиональный союз, пенсионная реформа, забастовка.

Klyutchnik, R.M., Kryvoshein, V.V. Political crisis during the Fifth Republic in France: an attempt of crisis model

The main factors of the emergence and development of the political crisis in France are considered. The prognosis of the further development of the Fifth Republic is given.

Key words: Fifth Republic, political crisis, trade union, pension reform, strike action.